

## Problém chudoby – několik doporučení k definici a měření

STEIN RINGEN\*

Oxford University, Velká Británie

### The Problem of Poverty – Some Recommendations on Definition and Measurement

**Abstract:** Society needs believable information about poverty for its self-understanding and for rational political exchange and social policy. It is an ambition of poverty research to provide society with that information. In spite of decades of effort and volumes of excellent research, sociologists and economists have had only limited – if any – success in achieving this aim. There is a view that for this purpose poverty research needs to seek a methodology for the measurement of poverty. Here, it is suggested that the object of measurement should be ‘the problem of poverty’. Basic conventions in definition and measurement are re-examined, and eight recommendations for measurement are developed. The main results are the rejection of the very notion of a poverty line that divides the population into ‘the poor’ and ‘the not-poor’ as the commanding instrument for measuring the problem of poverty and the recommendation against the use of approaches in which poverty is established from relative information only. The alternative, it is suggested, is a social indicator approach, grounded in the principle of poverty as freedom denied, and encapsulating degrees of deprivation in the form of destitution, want, and risk.

*Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2005, Vol. 41, No. 1: 125–139*

Jak závažný společenský problém představuje chudoba? To je otázka, již se zabývám v této esejí. Snažím se ji zodpovědět tak dobře a přesvědčivě, jak to jen solidní vědecké řemeslo dovoluje. Můj pokus je součástí širšího úsilí, jehož cílem je vytvořit prostor pro uplatnění racionality v politické debatě a veřejné politice.

Zkoumání „problému chudoby“ přesahuje zkoumání „chudoby“. Chudí jsou zjevně postiženi problémem chudoby, a to velmi bezprostředně, ale nejsou jediní. I jiní jedinci jsou v jeho dosahu, zejména ti, kterým hrozí, že se stanou chudými, včetně osob, které žijí na okraji chudoby a střídavě do ní upadají a zase z ní na čas vyplouvají. Osoby ohrožené chudobou nemusí patřit v určitém časovém okamžiku mezi „chudé“, nebo to platí aspoň o některých z nich, ale jejich situace zcela jistě tvoří součást tohoto problému. Problém chudoby pochopitelně velmi úzce souvisí

---

\* Veškerou korespondenci zasílejte na adresu: Prof. Stein Ringen, University of Oxford, St. Cross Building, Manor Road, Oxford OX1 3UL, United Kingdom, e-mail: stein.ringen@green.ox.ac.uk

s množstvím lidí, kteří v chudobě skutečně žijí, a nelze jej uchopit ani měřit, aniž by se nějakým způsobem k němu přihlédlo. Avšak ztotožnění *problému* chudoby s *počty* chudých by bylo nepřesným pochopením naší otázky, jak je zde nastíněna.

Měření chudoby se obvykle chápe jako záležitost „identifikace“ – identifikace chudých – a „agregace“ – určení úrovně chudoby v dané společnosti podle situace chudých [Sen, Foster 1997]. Takovýto přístup nás ovšem příliš rychle odvádí k technické a metodologické diskusi. Naším konečným cílem jistě je chudobu měřit, ale abychom to dovedli, potřebujeme vyřešit některé základní filozofické otázky. Co je to chudoba a co je to problém chudoby? Co znamená být chudý a co znamená být ohrožen chudobou? V čem chudoba „sídlí“ a kde ji lze pozorovat? Lidé žijí ve velmi různorodých společnostech: tradičních a moderních, bohatých a zaostalých, zemědělských a průmyslových. Zkušenost chudoby nemůže být vždy a všude stejná. Lze problém chudoby vysvětlit všeobecně platným způsobem? Mohlo by se zdát, že takovéto záležitosti již byly v rozsáhlé literatuře na téma chudoby prodiskutovány více než dostatečně, avšak není tomu tak. Položíme-li otázku chudoby jakožto otázku *problému chudoby* a z tohoto úhlu pohledu se zamyslíme nad souvisejícími filozofickými tématy, vyplynou nám z toho důsledky, a, jak uvidíme, důsledky velmi radikální, jak pro způsoby konceptualizace chudoby, tak pro její měření.

## Principy

Chudoba v posledku znamená absenci svobody. Každý člověk chce žít dobře v souladu se svou představou o tom, co tvoří dobrý život. Svoboda každého uspořádat vlastní život způsobem rozumně odpovídajícím jeho přáním, nadějím a aspiracím je univerzální hodnotou. Svoboda v tomto smyslu závisí na řadě podmínek. Jaké podmínky to jsou, je velmi nejasné a snad i sporné, avšak neopomenutelnou podmínkou v jakémkoli smyslu svobodného života je nepřítomnost nedobrovolné deprivace v materiálních životních okolnostech, jež je natolik závažná, že jedinci nedává příležitost vést život ve shodě s jeho aspiracemi a volbami. Chudoba je zjevně problémem sociální spravedlnosti, občanství a nerovnosti, avšak mimo to je především záležitostí svobody. Absence této základní podmínky svobody představuje jádro morálního problému chudoby. Pokud veškeré zdroje, jimiž jedinec disponuje, pokrývají jeho základní potřeby, nezbyvá mu již nic, z čeho by mohl vybírat. Hrozí-li jedinci chudoba, je ohrožena také jeho svoboda. (Zakotvení pojmu chudoby v pojmu svobody je filozoficky náročné téma, o němž jsem pojednal jinde [srov. Ringen 2004a]. Zde tuto diskusi rozvíjím dále ve snaze upřesnit význam „problému chudoby“. Jinde přecházím k empirickým přístupům k chudobě pod hlavičkou „sociálního zpravodajství“ [srov. Ringen 2004b; viz také např. Ringen 1997; Sen 1999].)

## Materiální deprivace

Existuje mnoho druhů deprivace – deprivace lásky, přátelství, štěstí, potěšení, volného času, odpočinku a dalších dobrých věcí. Chudoba je *materiální* deprivace. Netýká se výhradně peněz, ale souvisí s nimi velmi silně. Pokud žijete v tržním hospodářství, což v dnešním světě platí více méně o každém, musíte mít peníze, abyste mohli fungovat.

V materiálním smyslu svoboda vyrůstá z majetku. Nemáte-li nic, chybí vám prostředky k tomu, abyste žili, jak chcete. Vlastníte-li kapitál, máte základnu, o kterou se ve společnosti můžete opřít.

Majetek má podobu fyzického a lidského kapitálu. Fyzický kapitál se skládá z (peněžních) úspor a vlastnictví, například nemovitého. Lidský kapitál spočívá (z praktických důvodů) ve zdraví a znalostech.

Chudý nebo téměř chudý je takový jedinec, který nemá žádný nebo téměř žádný majetek, o který se může opírat a z něhož by mohl v případě potřeby brát, a který není schopen udržet si ani to málo, co má. Být chudý pro něj znamená, že má příjem, který nepostačuje k uspokojení jeho základní spotřeby, a nedisponuje žádnými rezervami, v důsledku čehož jej náhoda a nutnost vystavují riziku nouze nebo zadlužení. Znamená, že postrádá některé lidské schopnosti nebo tyto schopnosti jsou v jeho případě natolik opotřebovány, že není schopen získat nebo udržet si zdroje v podobě zdraví a znalostí, jež potřebuje, aby ve společnosti fungoval s rozumnou mírou autonomie.

## Chudoba má různé stupně

Výzkum chudoby někdy vychází z předpokladu, že každý jedinec buď je nebo není chudý. Tento předpoklad však není správný. Ve většině společností někteří lidé zjevně chudí nejsou. Boháčů nejsou chudí. Avšak ti ostatní nemusí nutně všichni být ani jasně, ani stejně chudí. Jedni mohou být velmi chudí, jiní méně chudí a ještě jiní pouze téměř chudí.

To je trapně triviální, avšak nutné konstatování. Díváme-li se dnes s výhodou zpětného pohledu na nedávný vývoj výzkumu chudoby, zdá se, jako by hlavní proud této disciplíny v určité chvíli téměř nevědomky přijal za svůj značně dogmatický model, podle něž se společnosti ostře dělí na dvě skupiny, z nichž jednu – obvykle tu větší – tvoří ti, kdo chudí nejsou, a tu druhou „chudí“. To mohlo přispět svým dílem k jemnému zkreslení předmětu měření: počtu chudých, a nikoli problému chudoby. Výzkum chudoby však začínal se zcela jinými východisky. Otec empirického výzkumu chudoby Seebohm Rowntree použil ve své první studii o chudobě v Yorku (publikované v roce 1901) model rozlišující různé stupně chudoby [Rowntree 1901]. „Primární chudoba“ znamenala být bez „výdělku nezbytného k zachování stavu fyzické funkčnosti“. „Sekundární chudoba“ znamenala život ve „zjevném nedostatku a bídě“ vinou neefektivního využívání dostupných prostředků. Jedním z důvodů, proč hlav-

ní proud pozdějšího výzkumu chudoby alespoň částečně přerušil návaznost na tuto tradici, může být to, že významní představitelé moderního britského výzkumu chudoby vymezili své stanovisko v protikladu k Rowntreemu, a tím se připravili o spojení se svými vlastními kořeny [Abel-Smith, Townsend 1965; Veit, Wilson 1989].

I v běžné řeči nalezneme vhodná slova k popisu stupňů chudoby. Existuje *nouze* (*destitution*) – postrádání toho, co je nepochybně potřebné. Dále existuje *nedostatek* (*want*) – postrádání toho, k čemu by měl mít přístup každý. Najdeme rovněž *ohrožení* (*vulnerability*) – tak nejisté životní podmínky, že, i když jedinec není zcela chudý, za jistých okolností se snadno může chudým stát.

Uznáme-li, že chudoba se vyskytuje v různých stupních, stává se filozoficky problematickým vést napříč populací dělicí čáru a považovat všechny její příslušníky nacházející se na jedné straně čáry za chudé a všechny ostatní za „ne-chudé“. Pokud existují stupně chudoby, je chybné myslet si, že populaci lze hladce rozdělit na dvě skupiny, chudé a ty ostatní, a že všichni nacházející se pod hranicí chudoby jsou chudí stejně.

## Těžká deprivace

Téměř každý trpí v nějakém smyslu deprivací a má méně než druzí nebo méně, než chce mít nebo si myslí, že by měl mít, a dokonce i velmi zámožní lidé mohou zcela jistě pociťovat silnou deprivaci. Chudoba není to, že jedinec je nebo se cítí deprivován. Zařazovat některé formy deprivace do vyhrazené kategorie „chudoby“ má smysl pouze tehdy, pokud se vyznačují něčím specifickým, pokud představují obzvláště těžké formy deprivace.

Deprivace je natolik vážná, aby se jí říkalo chudoba, pokud je tak těžká, že přestává být přijatelnou. Měli bychom důvod odsuzovat kvalitu společnosti ve jménu chudoby, pokud v ní lidé jsou nuceni žít, nebo jim hrozí riziko, že budou muset žít způsobem, který je tak nepřiměřený, že nikdo nemá být nucen takto žít.

Kdekoli se vyskytuje nerovnost, vzniká také relativní deprivace [Runciman 1966]. Deprivace definovaná pouze relativně není nutně nepřijatelná. Jinak by tomu bylo pouze tehdy, kdyby byla sama o sobě nepřijatelná jakákoli nerovnost, což jistě neplatí. Jediným účelem toho, proč se některé formy deprivace označují jako „chudoba“, je dát najevo, že se jedná o obzvláště těžkou a nepřijatelnou deprivaci. Smysluplné vysvětlení deprivace proto musí zahrnovat kritéria, která dokáží odlišit ty formy deprivace, jež jsou nepřijatelné.

Deprivace je tak těžká, že se stává nepřijatelnou, když postižený jedinec postrádá materiální prostředky, které jsou nevyhnutelně nezbytné. Nevyhnutelně nezbytné pro něj je, aby měl prostředky potřebné k fungování ve společnosti. Ten, kdo postrádá prostředky k navázání kontaktu s druhými, se nemůže stát aktérem sociálního života. Nemůže udělat téměř nic a není téměř ničím.

Zdroje nezbytné k fungování jsou ty, které jsou nutné k odvrácení nouze a nedostatku. Nouze znamená být bez základních životních nezbytností, neboli, jak ří-

kal Rowntree, bez prostředků „zachování pouhé fyzické funkčnosti“. Každý musí přežít, a proto potřebuje prostředky, jež mu umožní vyhnout se nouzi. Kritériem nouze je nutnost. Po nouzi následuje nedostatek, postrádání toho, co „společnost“ považuje za potřebné. Kritériem nedostatku je stud. Právě o něm mluví Adam Smith, když v *Bohatství národů* hovoří o tom, „bez čeho by se ... důvěryhodní lidé, i z nejnižších vrstev, ... styděli objevit na veřejnosti...“ [Smith 1904]. Každý musí mít možnost zjednat si respekt druhých lidí, a proto potřebuje prostředky, jež mu umožní vyhnout se hanbě.

Tato kritéria jsou univerzální. Chudoba vždy a všude sestává z nouze a nedostatku. Lidé, kteří se musí vyhýbat kontaktu s druhými nebo nemají prostředky k navázání kontaktu na alespoň trochu rovném základě, nejsou svobodní. Méněcenný člověk, který musí při setkání s lidmi lepšími než on omlouvat svou existenci nebo postávat stranou s čepicí v ruce, není svým vlastním pánem. Chybějí mu základní předpoklady svobodného života.

Nouze v sobě obsahuje neredukovatelné absolutní jádro: chybějící nutnou stravu, oblečení a přístřeší [Sen 1981]. Každý člověk musí mít dostatek stravy a takový příbytek a oblečení, aby mohl ráno vstát a věnovat se každodenním starostem. To je hrubý základ sociálního života, práh schopnosti navazovat sociální vztahy. Člověk, který se nemůže chránit proti nepřízni živlů oblečením, nemá obydlí, v němž by si mohl odpočinout, a postrádá výživu potřebnou k pohybu a práci, je nepopíratelně chudý. Taková situace je nepříjemná kdekoli a v každém typu společnosti. Je nepříjemná i tehdy, když dostupné zdroje v této společnosti jsou takové, že nouze je nevyhnutelná, a když v ní žijí ve stejné bídě všichni. Pro tento druh masové deprivace lze najít vysvětlení, ale nikdy nebude lidsky přijatelný.

Avšak nouze přesahuje hrubou deprivaci stravy, přístřešku a oblečení. Základní potřeby nemají jen formu fyzického kapitálu, ale také kapitálu lidského. Nouzi trpí i lidé, kteří nemají příležitost získat zdravou tělesnou konstituci a minimální vzdělanostní základ. Jsou z těchto důvodů stejně neschopní fungovat, jako kdyby je ochromoval nedostatek peněz.

Zatímco nouze se vztahuje k jedincově izolované situaci, nedostatek se dotýká jeho vztahů k druhým lidem. Jednotlivec trpí hanbou chudoby, pokud jeho materiální podmínky jsou takové, že má dobré důvody se obávat, že druzí jimi mohou být vedeni k přesvědčení, že s ním mohou nebo mají nakládat lhostejně nebo jako s méněcenným nebo se mu vyhýbat, protože nevěří tomu, že by mohl poskytnout přiměřenou protihodnotu, kdyby s ním jednali jako se sobě rovným. Hanba chudoby je odůvodněná hanba, hanba, která má původ ve skutečné deprivaci. Člověk se může cítit zahanben, pokud nemá peníze na hedvábnou košili, a to pro něj může představovat velmi vážný problém, ale chudým se tak nestává. Pokud však nemá dostatek oblečení, aby se mohl světu ukázat v čisté košili, když to je třeba, jeho hanba je hanbou chudoby.

## **Popření svobody**

Pokud zjišťujeme, že lidé žijí v chudobě, zjišťujeme něco, k čemu by nemělo docházet. Důvodem pro tento soud je, že lidem jsou upírány základní předpoklady pro život podle jejich vlastní volby. Právě to činí chudobu morálním problémem. Jedná se o *nedobrovolnou* deprivaci.

Skromný život, i na velmi nízké úrovni, není nutně v tomto smyslu problémem. Není problémem, pokud je součástí jedincovy volby životního stylu. Je tomu tak proto, že zde se nejedná o absenci svobody. Lidé žijící skromně z vlastního rozhodnutí nepatří do stejné sociální kategorie jako ti, kteří žijí podobně, protože jim jsou upřeny prostředky k lepšímu životu [Piachaud 1981].

Existuje několik možností, jak lidé mohou žít na nízké materiální úrovni, aniž by tím představovali ten typ problému, který bychom měli nazvat chudobou. Mnich, který si zvolil život bez majetku a rezignoval na všechny materiální touhy s výjimkou holých nezbytností stravy, oblečení a přístřešku, je chudý podle mechanické definice chudoby, ale nikoli v morálním smyslu slova. Nežije v nedostatku a jeho situace není dokladem žádného selhání společnosti. Naopak je známkou sociální kvality, že je mu dána svoboda žít i zcela mimořádným způsobem. Pokud však před klásterem našeho mnicha uvidíme rolníka, který obdělává půdu, aby uživil svou rodinu, a který přitom nežije o nic lépe než mnich, máme co do činění s chudobou. Jeho situace je dokladem toho, že v této společnosti jsou lidem upírány minimální slušné materiální podmínky k životu. Mnich a rolník mají touž nízkou životní úroveň, avšak výzkum chudoby by v této společnosti měl správně napočítat jednoho, a ne dva chudé.

Mnich není chudý v morálním smyslu tohoto slova, protože jeho situace vyplývá z jím samým zvoleného životního stylu. I jiní si mohou vybrat životní styl, k němuž rovněž patří nízká životní úroveň. Takovou volbou může být studium. Mnozí studenti mají nízký nebo žádný příjem (alespoň ve smyslu, v jakém se příjem obvykle měří), avšak proto je ještě nelze považovat za chudé. Jejich situace je výsledkem volby, v níž obětují svůj příjem po dobu studia s cílem získat vzdělání a nejspíše i s nadějí, že budou schopni dosáhnout lepšího příjmu v budoucnosti. Zahrnutí studentů mezi chudé, přinejmenším na stejné úrovni s pracujícími chudými, by mohlo mít ten zvrácený důsledek, že by se vysoká míra využívání vzdělávacích příležitostí proměnila v indikátor nízké sociální kvality.

Jiným příkladem jsou mladí lidé, kteří se rozhodnou „udělat si roční volno“. Roční volno je obvykle čas mezi střední školou a dalším studiem, mezi dvěma ročníky vysokoškolského studia nebo mezi studiem a zahájením vážně míněné profesní dráhy, který mladí lidé typicky tráví cestováním a/nebo odpočinkem a zábavou. V bohatých společnostech si volna nejrůznějšího druhu dopřávají mnozí mladí lidé (a nejen mladí), a to zřejmě ve stále rostoucí míře. Mohou si to dovolit, protože žijí v kultuře blahobytu, která jim umožňuje, aniž by to pro ně bylo příliš nákladné a riskantní, aby se na čas stáhli a žili za málo kvůli získání nových zkušeností. Podle techniky měření chudoby velikostí příjmů možná během volna žijí pod hranicí chu-

doby, avšak jejich situace neodráží chudobu v problémovém významu tohoto slova. Spíše naopak. Žijí ve společnosti, která (mladým) lidem dopřává a umožňuje i svobodu žít čas od času z ruky do úst.

Některé výzkumy chudoby v bohatých společnostech, jako např. ve Skandinávii, ukazují poměrně vysoký výskyt chudoby mezi mladými lidmi ve třetím desetiletí jejich života [Gustafsson 1999]. Objevil se však názor, že tato zjištění jsou nepřesná, neboť, řečeno naší terminologií, reflektují spíše blahobyť, který umožňuje výše zmíněné volno, než skutečnou chudobu. Fakta jsou předmětem sporů, ale příklad ukazuje, že platnost hlavního závěru rozsáhlého výzkumu může záviset na problému, zda se jedná o důsledek volby životního stylu nebo nedobrovolné deprivace.

Také mnohé další volby životního stylu mohou zahrnovat větší nebo menší materiální oběti. Vyskytují se excentrici silně upřednostňující volný čas před příjmem, idealisté, kteří se obětují kvůli povinnosti, skrblicí, kteří do nekonečna spoří kvůli spoření samotnému, milovníci přírody, kteří dávají přednost prostému životu pod širým nebem, cestovatelé, kteří si cení jistého typu svobody tak vysoko, že jsou kvůli němu ochotni materiálně trpět. Není jednoduché odhadnout, jak častý je výskyt dobrovolných materiálních obětí, ale může být docela vysoký, alespoň v některých fázích životního cyklu a přinejmenším ve společnostech všeobecného blahobytu. Tam, kde je chudoba široce rozšířena a boj o existenci tvrdý a neúprosný, pojem dobrovolné oběti bude spíše akademickou záležitostí. Avšak pokud tomu tak skutečně je, o to více si toho musíme být vědomi při srovnávání společností stojících na různých úrovních ekonomického rozvoje.

Nízkou životní úroveň lze smysluplně považovat za dobrovolnou jen tehdy, když je součástí svobodně a racionálně zvoleného životního stylu, o němž je známo, že zahrnuje více nebo méně materiálních obětí. Jakákoli forma deprivace, do níž se jedinec nedostává vědomě a s otevřenýma očima, spadá mimo tuto kategorii. Není podstatné, zda deprivace je výsledkem jedince vlastního jednání nebo chyb, ale zda je výsledkem jeho promyšlené volby. Snadno se může stát, že oběť, kterou si dnes jedinec sám vybral, se zítra promění v nechtěnou deprivaci, a pak se zjevně přesouváme od dobrovolného strádání k nedobrovolnému. Například mladý člověk si může dopřát volný rok s úmyslem vrátit se po jeho uplynutí zpět do práce, ale v průběhu volna se chytne do pasti alkoholismu a drog a už se sám znova nedokáže postavit na nohy. Dřívější výraz svobody se proměnil v nesvobodu, již nedokáže uniknout. Není podstatné ani to, zda člověk žijící na nízké materiální úrovni je, nebo není schopen si poradit. Ten, kdo dře za mzdu nižší, než je mzda nutná k přežití, je chudý, i kdyby byl obdařen mimořádnou dovedností umět se i přes veškeré strádání o sebe postarat nebo kdyby si díky své povaze navzdory nepřízni osudu uchovával spokojenost.



## Chudoba sídlí v životech lidí

Chudé jsou osoby. Často mluvíme o chudých kolektivech, například o chudých zemích nebo chudých čtvrtích, ale tento způsob vyjadřování je v určitém ohledu nedbalý. Chudá čtvrť je čtvrť, v níž žije mnoho chudých lidí. Předměstská čtvrť vyšší třídy není bohatá sama o sobě. Je bohatá pouze v tom smyslu, že bohatí jsou lidé, kteří v ní žijí. Jistě existují země, které jsou chudé v tom smyslu, že trpí nedostatkem agregovaných zdrojů, avšak problém chudoby nesídlí v zemi, ale v jejích lidech.

Dvě země, které jsou stejně chudé, pokud jde o jejich celkové zdroje, se mohou velmi výrazně lišit v rozsahu sociálního problému chudoby v závislosti na způsobu rozdělení těchto zdrojů. Je-li rozdělení takové, že v jedné zemi je více chudších lidí než v druhé, právem bychom obě umístili rozdílně na škále sociální kvality měřené chudobou i přes rovnost jejich celkových zdrojů. To lze zjistit pouze tak, že se podíváme, jak lidé v těchto zemích žijí – měřením chudoby zespodu spíše než shora.

Zvláštní případ představují rodiny s dětmi. Pro rodiče je nezbytností, aby byli schopni se o své děti postarat. Pokud k tomu nemají přiměřené prostředky, nejsou svobodní. V rodinách s dětmi lze problém chudoby odhalit v deprivaci nebo riziku deprivace rodičů. Jestli tato deprivace povede ke skutečné chudobě dětí, může záviset na mnoha okolnostech, včetně schopnosti chudých rodičů své děti před chudobou ochránit. Miliony lidí po celém světě, kteří vyrostli v situaci „objektivní“ chudoby, dokládají, že v dětství nikdy chudobu nezažili. Kdybychom měli chudobu měřit, toto by pro nás představovalo skutečnou obtíž: mají se děti chudých rodičů, které samy vyrostly v bezpečí a dostatku potravin a péče, považovat za chudé? V našem případě však tato obtíž nevzniká. Děti chudých rodičů jistě jsou chudobou ohroženy, ať se je jejich rodiče před ní snaží sebevíce ochránit, a my se nemusíme přímo zabývat tím, jak se chudoba rodičů promítá do specifických životních podmínek dětí.

## Chudoba jako věc, její příčiny a důsledky

Chudoba je věc, je to materiální deprivace sídlící v lidech. Je toto a nic jiného. Mluvíme-li například o nějaké zemi jako o chudé, mluvíme ve skutečnosti o *příčinách* chudoby. Chudý je takový stát, v němž jsou lidé chudí, protože stát je postižen nedostatkem zdrojů. Těžko bychom mluvili o Spojených státech jako o chudé zemi, i když v americké populaci zřejmě existuje mnoho chudoby. Takový způsob vyjadřování ale není vhodný, protože Spojené státy jsou země, v níž chudoba mezi lidmi existuje z jiných důvodů než nedostatku celkových zdrojů.

S chudobou je možné spojovat i jiné formy deprivace, ale pokud se snažíme vyhlédnout za oblast materiální deprivace, díváme se už mimo samotnou chudobu na její možné důsledky. Z dobrých důvodů můžeme předpokládat, že chudoba vede ke ztrátě spokojenosti, avšak i to je důsledek chudoby a nikoli její součást. Načrtnutí dělicích čar mezi chudobou a jejími možnými příčinami a důsledky je nezbytné. Chceme totiž měřit samotnou chudobu. Pokud ji budeme směřovat s jejími příčinami nebo důsledky, nezjistíme, co je ona sama.



## **Práva a povinnosti**

Lidé, kteří jsou chudí v tom smyslu, že žijí v situaci nedobrovolné deprivace natolik závažné, že je nepřijatelná, jsou oprávněni očekávat pomoc od druhých. Toto oprávnění pochází z implicitní společenské smlouvy mezi majetnými a nemajetnými, smlouvy, která stanoví nároky a povinnosti. Osoby, které se poprávu označují za chudé, jí získávají spravedlivý nárok na zvláštní ohled ostatních. Druzí mají vůči chudým povinnost zvláštní péče. Tak jako v případě mnoha jiných smluv, i při uzavírání této se objevuje prvek mocenského zápasu. Ti, kteří jejím prostřednictvím pro sebe mohou získat nějaká práva, mají zájem maximalizovat zisk, který z ní budou mít. Naopak ti, pro které ze smlouvy vyplývají povinnosti, mají zájem na minimalizaci svého podílu. Nemajetní mají zdráhavý zájem na tom, aby mohli nosit odznak chudoby. Získávají tím možnost apelovat na povinnost druhých jim pomáhat. Majetní svou povinnost pomoci chudým uznávají, ale zdráhají se přistoupit na takovou definici pojmu chudoby, která jejich uznanou povinnost přeměňuje v těžké břemeno.

Způsob, jak společnost chudobě rozumí, závisí na tom, zda a jak byl tento mocenský zápas rozhodnut. Pokud nebylo dosaženo konsenzuálního chápání, dochází k zablokování a politika chudoby se zmítá v přetahované mezi nároky a protinároky. K dosažení konsensu je zapotřebí takového kompromisu, který umožní, aby si nároky a povinnosti navzájem co nejvíce odpovídaly způsobem rozumně přijatelným pro oba svářící se zájmy.

## **Politika měření chudoby**

Měření chudoby se odehrává na bitevním poli politické rétoriky. Probíhají zde vedle sebe dvě debaty: debata akademická o významu chudoby, která vyúsťuje ve vědecky podložené metody měření, a debata politická, v níž občané a tvůrci politiky hledají uspokojivá fakta, která se k problému chudoby vztahují. Vědci i politikové by zřejmě chtěli, aby obě tyto diskuse byly propojené a navzájem se doplňovaly, avšak toto soužití se ukázalo být obtížné. Využití vědy na podporu konsenzuálního chápání chudoby je v prostředí neshody kontroverzní. Aplikovaný výzkum chudoby chová naději, že akademická práce může vytvořit metodu, jež by politickému životu dodávala o chudobě spolehlivé informace. Když však vědci nabízejí své metodologie a odhady, vstupují do politického života a střetávají se se zájmy. Měření chudoby, přinejmenším pokud je považováno za aplikovaný výzkum politik, se snaží působit jako zprostředkovatel v mocenském zápasu práv a povinností. Pokus stanovit fakta o problému chudoby je současně pokusem určit, jaká práva si nemajetní mohou nárokovat a jaké povinnosti majetní musí přijmout. Velmi často chce „pravice“, ministerstvo financí a řada sdružení daňových poplatníků slyšet, že rozsah chudoby je malý, zatímco „levice“, ministerstvo sociálních věcí a různé aktivistické skupiny očekávají sdělení, že rozsah chudoby je vysoký. Vlády hledají v nesporných faktech o chudobě stožár, k němuž by se mohly připoutat, aby v politice chudoby vybědly z blokády a postoupily dále v implementaci a financování účinných politik namířených proti chudobě.

Vědci jsou někdy sami přímými účastníky politického konfliktu, avšak pokud toto pomineme, jejich hlavní snahou by mělo být, aby byli schopni předložit k problému chudoby solidní data. Jejich prací v oblasti výzkumu politik by mělo být uspořádání fakt týkajících se tohoto předmětu takovým způsobem, aby je soupeřící zájmy měly a mohly přijmout jako statistický rámec, v němž by potom mohly skutečně deliberativně uvažovat o otázkách politik místo kvaziuvažování o datech.

Vědci se mohou odvolávat na svou nevinnost ve věci politiky chudoby, zaujímat stanovisko, že alespoň pokud jde o ně, žádná politika měření chudoby neexistuje, a nechat se vést úsilím o objektivitu. Mohou vysvětlovat statistické principy, podle kterých pracují, určovat odhady vyplývající z těchto principů, nabízet tyto odhady „politikům“ a nechávat na nich jejich další interpretaci. To však není skutečný svět výzkumu chudoby. Neexistuje jasné oddělení mezi akademickou a politickou debatou, a většina z těch, kteří se o prozkoumání problému chudoby snaží, ani nechce, aby takové oddělení existovalo. Někteří z nich jsou pouzí bojovníci na politickém kolbišti a výzkum chudoby využívají jako politický nástroj, avšak i ti, kteří se vyhýbají přímému politickému aktivismu, obvykle chtějí ovlivňovat politiku aspoň nepřímo pravdivým příběhem o chudobě ve společnosti, který vyprávějí politickým aktérům. V oblasti základního výzkumu je třeba vykonat ještě mnohé a tento výzkum by jistě měl být tak pluralistický, technický a eklektický, jak jen to je možné. Avšak *jedním* z našich cílů by mělo být získat z rozlehlé krajiny mnohostranného základního výzkumu použitelnou metodologii, jež by umožnila o problému chudoby přesvědčivě informovat. Metodologie, jež by mohla dosáhnout tohoto postavení, se musí pevně opírat o osvědčené vědecké postupy a v tomto smyslu být co nejvíce objektivní. V opačném případě nebude mít nikdo důvod věřit tomu, o čem informuje. To však nestačí. Musí existovat určité povědomí o nevyhnutelném faktu, že měření chudoby je politickou záležitostí. Použitelná metodologie musí vést k odpovědím, jimž lze věřit. První podmínkou zde je solidní vědecká základna, není to však podmínka jediná. Důvěryhodná metodologie musí být transparentní pro ty, od nichž se očekává, že přistoupí na její příběh, aby mohli mít uspokojivý pocit, že chápou její význam, a tento příběh musí být pochopitelný a srozumitelný také pro ty, od nichž se očekává, že mu uvěří. Musí k nim promlouvat způsobem, jenž jim dovolí překonat jejich sklon k nedůvěře a uznat navzdory svému odmítavému postoji, že to, co se jim ukazuje, je skutečně chudoba.

Vědcům se naskytá možnost jak si zachovat integritu ve chvíli, kdy se oni a jejich dílo nevyhnutelně zapletou do politiky chudoby. Říkám jí *princip opatrnosti*. Aplikovaný výzkum chudoby je do značné míry motivován snahou odhalit chudobu, o níž mnohé mocné zájmy v politickém společenství chtějí a mají sklon si myslet, že neexistuje. K úspěchu nestačí chudobu odhalit, odhalené chudobě musí také být možné věřit. Příběhu lze uvěřit, pokud je podán tak, aby se mu nedalo nevěřit, tak, aby ve způsobu, jakým se vypráví, nebylo nic, co by dalo těm, kteří mu uvěřit nechtějí, příležitost k nedůvěře. Toho lze dosáhnout tehdy, když se příběh „poddimenzuje“ a nezařadí se do něj nic, co by mohlo budit dojem, že jeho sdělení je přehnané. Pokud ti, kteří příběhu věřit nechtějí, v něm najdou jakoukoli záminku vhodnou k to-

mu, aby jej odsoudili jako „předimenzovaný“, jistě tak učiní a předložená fakta budou odmítnuta. Budou smetena se stolu, pokud se nepodají způsobem, který donutí ty, kdo mají sklon jim nevěřit, aby je přijali. Nepodaří-li se přesvědčit tuto stranu politické debaty – ti na druhé straně již patří k lobbyistům za chudobu a přesvědčovat je netřeba – vyhlídky na dosažení konsenzuálního chápání problému chudoby budou mizivé. Nevěřící musí být donuceni uznat, že příběh o chudobě, který se jim vypráví, je vskutku pravdivý. Jiným se možná bude zdát, že tento příběh neodhaluje celý rozsah chudoby, ale to není důležité, jde-li o to, aby byla uznána moc příběhu. Podstatné je, aby nebylo možné odmítnout to, co příběh odhaluje. Odhalovat zjevně musí vědeckou pravdu a nic jiného než pravdu, avšak ne nutně pravdu celou.

Princip opatrnosti ve výzkumu chudoby objevil (ač jej tak nenazval) již Rowntree. Jeho krajně úsporná míra chudoby byla záměrně navržena tak, aby ji nebylo možné rozumně odmítnout, protože by zveličovala skutečný rozsah chudoby, a byla by tedy nedůvěryhodná. Princip opatrnosti je strategický: sám vědec viditelně klade své práci omezující pravidla v zájmu vlastní věrohodnosti. Avšak tento princip je více než jen strategický. Patří k solidním vědeckým postupům nastavit test vlastních hypotéz tak, že je obtížné prokázat žádoucí výsledek. Pokud se to přesto podaří, je prokázán o to pevněji. Když tedy vědec strategicky používá princip opatrnosti, dodává nadto svému příběhu věrohodnost vycházející z postupu transparentně založeného na dobrém vědeckém řemesle.

V některých proudech výzkumu chudoby lze pozorovat sklon k upřednostňování postupů, které nadhodnocují statistiky, třeba ve snaze povědět pravdu o chudobě celou a nepřikrášlenou. Lze si myslet, že to je nejlepší způsob pomoci chudým. Avšak kázat věřícím nemá valný smysl. Pokud se nám nepodaří obrátit na víru nevěřící, nebudeme mít společná konsenzuální fakta, o nichž bychom mohli doufat, že nám umožní pokročit kupředu k racionálnímu rozvažování a efektivním veřejným politikám. Výzkumníci zabývající se chudobou si mohou navzájem pomáhat svět lépe chápat tím, že spolu budou mluvit, avšak svět pomohou změnit jen tehdy, pokud budou mluvit s „nepřítelem“, a to takovým způsobem, který ho přiměje k tomu, aby naslouchal.

## Doporučení

Dosud jsme vymezili tak přesně, jak jen to šlo, předmět našeho zájmu – *problém chudoby* – a zamysleli se nad některými základními principy potřebnými k vysvětlení významu tohoto předmětu. Odtud se nyní dostáváme k několika doporučením týkajícím se měření chudoby. Ta se vztahují pouze k metodologii, již lze společností sdělit, jak velký je problém její chudoby. Ve výzkumu chudoby existuje celá řada jiných důležitých a závažných otázek, kterými se zde nezabývám a které vyžadují vlastní odpověď.

Následující doporučení mají povahu ideálních směrnic. Jsou vyjmenována, aniž bych se pečlivě zabýval otázkou, jestli si někdy neprotiřečí. Pozdější práce uká-

žou, nakolik je možné se držet teorie ve chvíli, kdy přikročíme k samotnému praktickému měření. Začneme tím, jak by se problém chudoby měřit neměl, a poté řekneme, jak by se měřit měl.

Zaprvé, z portfolia validních empirických přístupů můžeme vyřadit ty, které považují všechny chudé za stejně chudé, jelikož chudoba existuje v různých stupních. Jsou-li dva lidé chudí, rozsah jejich společné chudoby závisí na tom, jak moc jsou chudí. Pokud je jeden z nich velmi chudý, velikost celkové chudoby je větší, než kdyby oba byli jen trochu chudí. Na základě této úvahy můžeme vyloučit všechny přístupy opírající se o sčítání jednotlivců, tj. přístupy měřící velikost chudoby tak, že určují počty chudých, aniž by braly v úvahu různé stupně jejich chudoby.

Zadruhé, můžeme také vyloučit všechny přístupy založené pouze na údajích o příjmech, neboť i příjem je jakožto indikátor chudoby nespolehlivý.

Zatřetí, jelikož problém chudoby zahrnuje ohrožení chudobou – míru rizika, že jedinec se stane chudým, i když chudý není – měření problému musí brát v potaz nejen fakt chudoby, ale také plynulý přechod mezi jasně chudými a jasně ne-chudými, situaci téměř chudých osob a riziko jejich zchudnutí. Tím jsou vyřazeny přístupy, které vedou jasnou dělicí čáru mezi „chudými“ a „ne-chudými“ a chudobu měří výhradně na základě údajů o osobách, které se nacházejí pod touto hranicí. Odpadají tak zejména všechny přístupy založené na jednoduché příjmové hranici chudoby.

Vyloučení přístupů založených na sčítání osob, na měření příjmu a stanovení hranice chudoby neznamená, že validní přístupy k měření chudoby nesmí pracovat ani s počty jednotlivců, výší příjmu nebo hranicí chudoby. Vyřazeny jsou pouze ty metodologie, které se opírají výlučně o tyto techniky.

Začtvrté, ježto chudoba sídlí v životech lidí, můžeme vyloučit jednoduché přístupy postupující shora dolů, tj. takové přístupy, které problém chudoby popisují pouze na základě agregovaných údajů. Sem patří kupříkladu výpovědi o velikosti chudoby založené na údajích jako HDP na hlavu, střední délka života apod. Můžeme také vyřadit odhady založené na distributivních datech. Tím se zbavujeme všech jednoduchých relativních měř chudoby, v nichž jsou lidé klasifikováni jako chudí přímo na základě údajů o jejich relativním postavení ve srovnání s ne-chudými, například měř chudoby podle počtu lidí s příjmem pod určitým prahem na křivce rozložení příjmů, jako je třeba polovina mediánu.

Slabinou odhadů chudoby založených výhradně na distribučních datech je, že postrádají zdůvodnění, proč by se jim mělo věřit. Proč by například mělo někoho přesvědčit o tom, že řekneme v Norsku osoby, jejichž příjem je nižší než polovina mediánu, jsou chudé, jen to, že to říkám? Důvodem, proč toto tvrzení nemusí být přesvědčivé, je, že není jasné, co spojuje podstatný obsah chudoby jakožto formy deprivace, na které je něco výjimečného, s výběrem právě této operacionální definice. Konkrétní a rozhodující detaily tohoto přístupu k měření chudoby nejsou odvozeny z teorie, ani teoreticky zdůvodněny [Ringen 1988].

Ač jsme právě odmítli přístupy založené výhradně na distributivních datech, neznamená to, že distributivní data nelze využívat v širěji pojatých postupech mě-

ření. Ti, kdo je používají, však čelí požadavku, aby na obsahové rovině vysvětlili, který prvek životních podmínek lidí odůvodňuje právě takovou dělicí čáru nebo práh, jaké si vybrali k identifikaci chudoby.

Zapáté, ježto chudobu je možné najít pouze u jednotlivců, můžeme vyloučit přístupy, v nichž základní jednotkou měření není jednotlivec. Jistě nás může zajímat chudoba v sociálních skupinách, ale aby informace o nich byla spolehlivá, měla by být v ideálním případě výsledkem odhadu založeného na agregaci charakteristik popisujících situaci jednotlivců, kteří jsou členy dané skupiny. Výjimkou jsou rodiny s dětmi, kdy není třeba se přímo zabývat postavením dětí.

Zašesté, jelikož chudoba je nedobrovolná deprivace, můžeme vyžadovat od validního přístupu takové popisy situace osob považovaných za chudé, které umí rozlišit mezi nedobrovolnou deprivací a vědomou obětí. Data dokládající, že dvě osoby mají stejně nízkou životní úroveň, nepostačují k tomu, aby obě byly zahrnuty do analýzy velikosti chudoby, přinejmenším ne se stejnou váhou. Způsob měření chudoby musí přesvědčit své publikum, že zachycuje chudobu v morálním smyslu slova.

Zasedmé, problém chudoby se projevuje v různých formách a stupních materiální deprivace. Není to tedy jedna a jen jedna věc. Jistě se týká peněz, ale nejen peněz. Jistě se týká nouze, ale nejen nouze. Týká se lidí žijících v jasné chudobě, ale také situací blízkých chudobě a rizika chudoby. Týká se lidského i fyzického kapitálu. Měření problému chudoby je nutně načrtnutím mapy problému, jež nelze zredukovat na jednu jedinou míru nebo indikátor.

Zaosmé, zjištění, že věc zvaná chudoba se (zjevně) liší od svých příčin i důsledků, vybízí k používání poměrně úzce definovaných přístupů k jejímu měření. Zejména při užití sociálních indikátorů chudoby je třeba dávat pozor na to, aby nedocházelo k dvojímu započtení, jako když je např. chudoba nejdříve identifikována jedním indikátorem, řekněme příjmem, a poté znovu jiným indikátorem, který ale zachycuje spíše některý důsledek chudoby než chudobu samotnou, jako třeba nespokojenost. Kdo je chudý, je chudý bez ohledu na to, jestli se v jeho případě (už) dostavily očekávané důsledky jeho chudoby.

Poslední poznámka se vztahuje k politice chudoby. Je-li naším cílem stanovit fakta o problému chudoby způsobem, který jim zjedná sociální uznání – aby většína lidí byla rozumně ochotná považovat náš příběh o chudobě za pravdivý, pak námi použitý přístup zřejmě bude muset být doplněn dávkou zdravého rozumu a politického pragmatismu. To ale nutně naším cílem být nemusí. Můžeme se spokojit s „objektivní“ odpovědí na otázku, a tu pak nabídnout dále jako odpověď, již se dá věřit. Není jistě naším úkolem říkat lidem to, co chtějí slyšet, a zjevně platí, že čím bude naše odpověď „objektivnější“, tím spíše jí bude možné věřit. Pokud se však obrácíme k široké veřejnosti a pokud je naším záměrem odpovědět na otázku tak, aby nám veřejnost uvěřila, pak musíme nalézt takovou odpověď, která u veřejnosti najde odezvu. Náš přístup bude muset být transparentní a srozumitelný a odpověď, ke které nás dovede, jednoduchá a přijatelná. Toho lze dosáhnout, pokud budeme maximálně střízliví při navrhování způsobu měření a uplatníme při tom viditelným způsobem princip opatrnosti.

## **Závěr**

Chudoba se měří různými způsoby a každý z nich vede k velmi rozdílným odhadům její velikosti a rozložení v mezinárodním srovnání [Boltvinik 2003; Ruggeri Laderchi et al. 2003; Atkinson 1998]. Tato situace na jedné straně odpovídá pluralitní povaze výzkumu chudoby, ale na straně druhé poskytuje důvody k hluboké nespokojenosti. Je neuspokojivá politicky, protože to znamená, že výzkum chudoby není schopen nabídnout racionální politické debatě a veřejné politice to, co by jim většina výzkumníků nejspíš nabídnout chtěla. Je neuspokojivá také vědecky, protože věda má dávat odpovědi na otázky a protože vědci by neměli podléhat sebeuspokojení, dokud nenajdou nástroje, které jim umožní zodpovědět jejich hlavní otázky způsobem přesvědčivým pro ně i druhé. Jedním z cílů akademického zkoumání chudoby by mělo být, a zjevně je, aby se z bohatého materiálu základního výzkumu podařilo získat metodologii umožňující stanovit fakta o problému chudoby takovým způsobem, aby je zájmy, které mezi sebou v oblasti politiky chudoby soupeří, musely přijmout jako pravdivá. Přes desetiletí práce a mnoho svazků kvalitního výzkumu měli dosud sociologové a ekonomové ve snaze o dosažení tohoto cíle jen částečný, pokud vůbec nějaký, úspěch.

Hlavním výsledkem naší diskuse je doporučení zavrhnout koncept hranice chudoby, rozdělující obyvatelstvo na „chudé“ a „ne-chudé“, a zejména pojem příjmové hranice chudoby, jakožto ústřední nástroje měření problému chudoby. Údaje o počtu osob žijících v chudobě, ať je definována jakkoli, ale zejména v chudobě příjmové, problém chudoby jasně nevystihují. Odmítli jsme rovněž přístupy, v nichž se chudoba určuje pouze na základě relativních informací. Tím jsme vlastně zavrhlí značnou část instrumentáře pro měření chudoby jako málo solidní v tom smyslu, že nedokáže poskytnout dost přesvědčivých důvodů, aby se jí dalo věřit. Zavrhlí jsme tím toho tolik, že musíme opět začínat téměř z ničeho.

Jako alternativu doporučujeme multiindikátorový přístup založený na přesvědčení, že chudoba je upřená svoboda a zahrnuje v sobě stupně deprivace a ohrožení ve vztahu k fyzickému i lidskému kapitálu. To nás však staví před závažný problém operacionalizace. Multiindikátorové přístupy bývají složité a rafinované. Důvěryhodný přístup musí být naopak jednoduchý a strýzlivý. Hlavní překážka spojená se snahou o operacionalizaci našeho přístupu nespočívá ve stanovení všech údajů, ke kterým je třeba přihlédnout, aby obraz chudoby, který tento přístup rýsuje, byl úplný, ale v nalezení způsobu, jak lze složitý obraz chudoby načrtnout věrohodně s využitím pouze několika jednoduchých motivů. To je překážka, kterou se snaží překonat každý umělec a básník. Je to však také překážka pro umění sociálního zpravodajství o takových otázkách, jakou je chudoba.

*Z angličtiny přeložil Marek Skovajsa.*

STEIN RINGEN je profesorem sociologie a sociální politiky na Oxfordské univerzitě. Zabývá se otázkami kvality vládnutí, demokracie a spravedlnosti. Publikoval řadu knih a článků v britském i zahraničním tisku.

## Literatura

- Abel-Smith, B., P. Townsend 1965. *The Poor and the Poorest*. London: Bell.
- Atkinson, A. B. 1998. *Poverty In Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boltvinik, J. 2003. „Poverty measurement Methods: Typology, Limitations and Problems”. Colegio de Mexico, working paper.
- Gustafsson, B. (ed.) 1999. *Poverty and Low Income in the Nordic Countries*. London: Ashgate.
- Piachaud, D. 1981. „Peter Townsend and the Holy Grail”. *New Society* 57: 419–421.
- Ringen, S. 2004a. „Liberty, Freedom and Real Freedom” (working paper).
- Ringen, S. 2004b. „The Problem of Poverty and How to Report on It” (working paper).
- Ringen, S. 1997. *Citizens, Families and Reform*. Oxford: Clarendon Press.
- Ringen, S. 1988. „Direct and Indirect Measures of Poverty”. *Journal of Social Policy* 17 (3): 351–365.
- Rowntree, B. S. 1901. *Poverty: A Study of Town Life*. London: Macmillan.
- Ruggeri Laderchi, C., R. Saith, F. Stewart 2003. „Does it Matter That We Do Not Agree on the Definition of Poverty? A Comparison of Four Approaches”. *Oxford Development Studies* 31 (3): 243–274.
- Runciman, W. G. 1966. *Relative Deprivation and Social Justice*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sen, A. K. 1981. *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. K. 1999. *Development as Freedom*. New York: Knopf.
- Sen, A. K., J. Foster 1997. „Economic Inequality After a Quarter Century”. Pp. 107–220 in Sen, A. K.: *On Economic Inequality*. 2<sup>nd</sup> edn. Oxford: Clarendon Press.
- Smith, A. [1776] 1904. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. 5<sup>th</sup> edition. London: Methuen and Co., Ltd.
- Veit-Wilson, J. H. 1986. „Paradigms of Poverty: A Rehabilitation of B. S. Rowntree”. *Journal of Social Policy* 15 (1): 69–99.



# *Soudobé dějiny*

3/2004

**Komunistické hnutí v biografickém zrcadle**

## **Obsah**

### **STUDIE A ČLÁNKY**

Martin Groman: *Stanislav Budín - komunista bez legitimace*

Jiří Pernes: *Mládež vede Brno. Otto Šling a jeho brněnská kariéra (1945-1950)*

Karel Hrubý: *Zkušenost omylu. Nesnadná cesta profesora Františka Grause  
z ideologického zajetí*

Jana Čechurová: *Nositelé kontinuity a inovátoři. Poválečné osudy londýnských zednářů  
v Československu*

### **MEMOÁRY**

Vladislav Moulis: *Léta mých studií historie (1950-1955)*

### **RECENZE**

Jan Křen: *Silný projekt - slabší začátek - jaký konec?*

Marie Černá: *Politické paměti komunismu*

Petr Šámal: *O kulturní politice přehledně a komplexně*

Zdeněk Kárník: *Užitečná příručka k dějinám sociální demokracie*

Jiří Křesťan: *Hledání klíčů k době „podivného míru“*

Michal Reiman: *Jak se rehabilitovaly oběti Stalinova režimu*

Miluša Bubeníková: *Ruská emigrace v Československu - pohled odjinud*

Doubravka Olšáková: *Těživé dědictví školy Annales aneb Francouzská „oral history“  
ve službách státního aparátu*

Vlastimil Hála: *„Kultura terorismu“. Pohled Noama Chomského na politiku USA*

### **KRONIKA**

Jiří Pešek: *Jen trošku špinavá válka wehrmachtu na východě Evropy?*

Šárka Daňková: *Kdo má právo vysvětlovat dějiny? Na okraj konference  
o Frakci Rudé armády*

### **ANOTACE, RESUMÉ**

**Soudobé dějiny, ÚSD AV ČR, Vlašská 9, 118 40 Praha 1**

**telefon: 257 531 122-3/204, e-mail: soudobe.dejiny@usd.cas.cz**